

Р о з д і л І.

ОСНОВНА ПРИЧИНА УПАДКУ НАРОДІВ

Твоїм судом ми страдаєм, яко неправди наші Тебе прогнівили.

„Милость Божія”

Ти люті зла не дієш без вини нікому.

Шевченко

Як згадав вище, в передмові до Літопису пише Величко про Україну, як про „землю обітованую, медом імлеком кипящую”, що в наслідок руїни обернулася в країну, де „гради і замки безлюдні” стали, де „поля і долини запустили”.

Як могло прийти до руїни тої чудової землі? — питався Величко, „до запустіння отчизни нашої?”. „З яких причин і через кого спустошена тая земля наша, то не єдиногласно сповіщеваху ми, еден тако, а другий інако”. Географічне положення країни було винне — гадає Верещинський — в запустінні країни нашої, в невдачі її поривів до власновладства. Думка ця стала утертою серед демократів: „чайка при битій дорозі”! Але чайками при битій дорозі були й інші країни, яких доля одначе була зовсім інакшою.

Другі бачили причину спустошень не в землі, а в народі. Народ, мовляв, був „несвідомий” або тому давав себе звойовувати чужинцям, що свої мало дбали про його ма-

теріяльні інтереси. Але наші народні маси, щодо свідомости зовсім не уступають таким же масам багатьох інших народів, яких доля є одначе щасливішою. Щодо другої уваги, то Москва, напр., теж дуже мало дбала про матеріяльні інтереси свого народу, але її державне будівництво не улягало таким спустошенням, як наше. З трьох складників поняття держави, причин кожночасового її на Україні занепаду треба шукати не в „землі” (її багатство, географічне положення), ні в „народі” (його свідомість, задоволення його інтересів, добробут), лише в третім, в найважливішій складнику — провідній верстві.

Суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої, будівничої правлячої касті. Була та каста мудра, відважна й сильна морально, була й держава. Була вона слаба або вироджувалася, розкладалася й гинула, слабла й держава, хочби й не була „чайкою прибитій дорозі”.

Кожна сильна суспільність міцна твердим моральним законом, що над нею панує, якого живим символом і прикладом є її правляча верства. Мусить вона насамперед бути тверда і невблагана щодо себе самої, не піддаватися матеріяльним спокусам вигідництва чи оспалости, ставляти над усе поняття чести й обов'язку, безоглядно вірити в свою справу і в своє право провадити загалом. Мусить вона вірити тільки в свою організуючу ідею, служити їй як найвищій меті. Мусить, нарешті, суворо карати всякі відосередкові егоїстичні тенденції в лоні своєї групи й суспільности, не піддаючись голосу фальшивої „людяности”, не дозволяючи тим егоїстичним тенденціям

розсадити суспільність, яку тримають вкупі і в силі лише ця пильність провідної касті та її чесноти: героїзм, непотурання злу, віра в своє високе післанництво, відданість справі, поняття чести, фанатизм у службі ідеї, відвага стояти і впасти при своїм ідеалі.

Де сила цього морального закону слабне, де віжки й батіг випадають з слабих рук дегенеруючої еліти, де замість служби високим абстрактним ідеалам приходить вільна гра самолюбних матеріяльних інстинктів маси й одиниць, погоня за насолодою, вигодою і щастям, — там замість ділаючого морального закону, наступає серед провідної верстви розклад.

Тоді приходить до спустошення землі, яке наступає не через вину тої землі (географічне положення), а через вину правлячої касті, або, як каже Св. Письмо, не через землю, а „через ледарство тих, що живуть на ній” (Єремія XII, 4), через це ледарство й мусить вона зазнати на собі удари „Божого батога”, вислухати неминучий присуд: „через те, що ви мене покинули, каже Господь, та й служили чужим богам у своїй землі, за те будете служити чужим у землі не своїй!” — „на нашій не своїй землі”, як писав поет. Така помста спадає на тих, що забувають про Закон, яким в купі і в силі держаться суспільности.

Змагання між доосередніми й відосередніми силами суспільства наші предки називали змагом між законом Божим і диявольським, порушення закону Божого — гріхом, кару історичної Немезіди — карою Божою за гріхи.

Коли поставити замість ідеї морального закону — ідею закона Божого, замість ідеї порока — ідею гріха, замість ідеї служби цілості й егоїстичним інстинктом самозбереження — ідею Бога й матерії, Божого й земного, нарешті — замість поняття історичної Немезиди — поняття „бича Божого”, „Божої карі”, — то вернемо до тої соціальної філософії, яку наші предки перейняли з Св. Письма, з древні мудреців еллінських і римських і отців церкви. У Горація є чудове місце про це:

Богам корились ми, і нам корився світ,
В них початок наш, з ними йдім докраю,
Як ні — грозою чорних бід
Нас Божество зневажене скарає!

Така була мудрість усіх здорових суспільностей, про яку пише Берке: „чи релігійним ідеям поклоняються, чи їх ненавидять, всеж таки ці ідеї фальшиві чи правдиві, творять єдину підставу всіх довготривалих установ”.

Це був світогляд античного Риму й Геллади, світогляд цей відбивається в тих святих книгах, які разом з античною філософією, стали підставою мудрости нашої варяго-руської давнини. Наші предки вірили, що в світі панує закон Вищої Справедливости, вірили в Бога, який пильнує, щоб люди перестерігали його закони („заповіді”), а за їх порушення („гріхи”) карає одиниці й народи. Халепи, катастрофи, що спадали на народи, це були карі за гріхи, за те, що „беззаконієм своїм” якась спільнота „прогнівала Господа”.

Та мудрість переливається через всю нашу стару історію й письменство від Іларіона й інших митрополитів старокиївський, через мит-

рополитів і авторів литовсько-руської і козацько-української доби, аж до нових часів, до барда тої останньої доби — Шевченка.

Знана ця філософія Св. Феодосієві. Гнів Божій за „беззаконія наша” впав тоді на нас, і „гріх ради наших” напав на нас „язик немилостив”. Тою самою причиною поясняє татарське спустошення Серапіон, прийшло бо воно за те, що „отвергли заповіді Божії” предки наші і „не покаялися”. Не обставини, ми самі „сведомом собі аки дождь з небеси гнів Господень, подвиготом ярость його на ся”. Бо „Бог не говорить устами, але ділом нас остерігає”. За ці гріхи і стали ми „в поношення і посміх врагом нашим”. Як відплату за гріхи чекає, й навіть накликає на Україну кару небесну Вишенський, „просячи Сотворителя, щоб післав серп смертний, серп карі погубельної, як колись на Содомлян”, щоб нікчемні земляки його „не плюгавили нечистим і несправедливим життям своїм” тої землі. „Софійський Временник” поясняє наїзд „поганих” нашою „неситістю”. Ті самі мотиви знаходимо в „Історії Русів” — віру в кару за гріхи, в велику історичну Немезиду, що нагороджує за праведність і карає за зло нераз рукою поганців, „не їх милує, но нас карає”. Те саме читаємо в „Милости Божій”, а в Іпатіївськiм Літопису називається Божу справедливість „батогом Божім”, що спадає на народи „гріх ради наших”. Народи, що відступили від Його заповідей, „казнить Бог смертю или гладом или наведенієм поганих”. Ярость Божія трясє народами і землями, бо „гріхи многія от земли отрясти хочеть яко листівіє од древа”. О помсту справедливого

Бога благає Копистенський: „О, Боже справедливий, з високости призри а одмсти!” У Величка читаємо, що запорожці присягали ім'ям „страшного Бога”, а при умовах „покликали на свідка страшних сил Бога” у Справедливість якого, нагороджуючу або караючи, вірили. В цім наставленні проглядала стара наша не лиш церковна, але й світська традиція, традиція „Златоструя”, „Слова о казнях Божіих”, з її теорією Божих кар за „гріхи” суспільности, традиція, яка пізніше — особливо в козацькі часи — набрала чисто національного характеру. (Див. про це м. ін. у книзі П. Вернера: „Начерки до історичної й культурної думки в Київській Русі”, Бреслав 1944.).

На кожному кроці в літературі козацької доби стрічаємося з тим самим поясненням не одної нашої катастрофи: як кари за гріхи. Де занепадає моральна, духовна сила, розпадається і гине й матерія, гинуть народи, від зісланої „зневаженим Божеством” кари.

За які ж гріхи?

Ізраеля — як стоїть в Ісаї і в Єремії — скарав Бог за те, що його сини „почали чинити, що Господеві було не до вподоби”; за те, що його сини поклонилися Ваалові, що звернули з дороги, „що нею ходили батьки їх, слухаючи заповідей Господніх”; за те, що „не схотіли стати чистими, перестати чинити зло”, не хотіли „шукати правди”, стали „відступниками, багато перейняли від народів східних”, ставши „з синами чужоземців в побратимстві”; за те, що „кожний жив по упрямству серця свого, не слухаючи Бога”; за те, що „поступали по законах народів,

що навкруги їх”; за те, що стали „необачними”, перестали бути „твердими і умними”; за те, що народові далекому, післаному ним за кару Вищою Справедливістю, „не млявому, не оспалому, невтомному” не могли протиставити такої ж невтомности і твердості. І якраз ті самі гріхи випоминали землякам і наші літописці, починаючи від київських і литовських, і кінчаючи козацькими. За ті самі гріхи карає своїх земляків і Шевченко. Він теж знав, що Господь „люті зла не діє без вини нікому”. Як історична Немезида, приходив Бог „на отмщеніє язикам і в науку людям”, як „правда-мста”, що карає люд цей як „удар грому”, бо зледащили, бо допустили, що „над дітьми козацькими поганці панують”; бо „тому і висяться царі” на нашій землі, що „дрібніють люди на землі”; бо ледве один козак знайшовся „із мільона свинопасів”. Кара посиляється як кара за гріх оспалости, за те, що на грішній землі замість „прадідів великих” розпаношилися „правнуки погані”, що „дали себе в пута взяти”. За те, що „не схаменувся люд грішний”, „праведно Господь великий кайдани повелів кувать” на рід маловірів і недовірків, на „рід лукавий” і грішний, праведно „потрібив уроду” його чудової країни. Бо нащо вони „чужим богам пожерли жертви, омерзились”? Нащо звернули з шляху батьків, нащо стали „байдужі” до їх чеснот, нащо стали відступниками, нащо „всякому служили годили”, як раби і „льокаї”? Чому „не соромились в ярмі конати”? Чому перестали твердими бути, лиш „хилилися мов ті лози, куди вітер віє”? Нащо стали вівцями, людьми з „овечею натурою”, готовими найдо-